

УДК: 82.02:7.038.6

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІГРОВОЇ ПРИРОДИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ ЯК ФЕНОМЕНУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Оксана Клос

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
oksanaklos@gmail.com*

Стаття присвячена аналізу теоретичних основ, що мали безпосередній вплив на ігрову природу постмодерністського тексту. Постмодернізм розглядається як суперечливий мистецький напрямок культури та літератури, що, відповідно, зумовлює амбівалентне ставлення критиків і читачів. Теоретичну базу постмодернізм розвинув під впливом постструктуралістських та постфрейдистських теорій. Гра розглядається як універсальна категорія, що скріплює суперечливі поняття в постмодернізмі. У статті розкривається зв'язок між світоглядними позиціями постмодерністів, що передбачають ігрове ставлення до дійсності, та особливостями ігрового творення постмодерністських текстів. Під ігровим світоглядом мається на увазі втрата довіри до авторитетів та деконструкція понять усталених істин та знання. Характерною рисою поглядів постмодерністів є плюралізм. Особлива увага приділяється проблемі відмінності та маргінальності, головними рисами яких є множинність, локальність та умовність. Розглядається вплив теорій деконструкції та децентрації на формування концептуальної цілісності поезики та естетики постмодернізму. Чільне місце у цій статті займає аналіз понять тексту та текстуальності. Обґрунтовується думка про текстуальну природу світу і людини, що дає підстави розглядати світ з погляду літературно-художнього осмислення, де панує безперервна вільна гра означників. У широкому розумінні слова постмодернізм виносить на передній план відносність знання, правди, моральності, значення і дійсності загалом.

Ключові слова: постмодернізм, гра, світогляд, текст, текстуальність, маргінальність, метафоричність, децентрація.

Поза всякими сумнівами, постмодернізм є одним із найбільш суперечливих мистецьких напрямів культури, зокрема літератури, західного суспільства другої половини ХХ століття. Сьогодні теорія постмодернізму широко досліджена й інтелектуально засвоєна. Постмодернізм має канонічні тексти, словники й антології, а також власних письменників і читачів (Hutcheon, 2002, р. 5). У загальному підсумку можна припустити “парадоксальну” думку про те, що мистецтво постмодернізму впевнено протоптало свою стежку й міцно вкорінилося в літературній традиції. Сьогодні чимало науковців говорять про трансформацію постмодернізму. Т. Гундорова, зокрема, схиляється до думки, що “постмодернізм як філософія – це така сітка або парасоля, яка накривала багато напрямків – і фемінізм, і постколоніалізм, і постструктуралізм. На певному етапі потреба в такій парасолі відпадає, і кожен з цих

напрямок розвивається сам по собі” (*Sytuaciya postmodernizmu v Ukraini: kruhlyj stil*). Хоча впродовж останніх років постмодернізм уже не розглядають як провідний мистецький напрям, простір, який займають постмодерністські тексти в сучасній літературі, залишається доволі широким і надалі породжує чималий інтерес.

Не викликає сумніву й те, що постмодернізм, як напрямок, що породжує кардинальні розбіжності в оцінках і не піддається загальному визначенню, здобув не лише ширих шанувальників, але й запеклих противників. До “тріхів постмодернізму” зараховують все, що не подобається в літературі, культурі, політиці чи поведінці (*Sytuaciya postmodernizmu v Ukraini: kruhlyj stil*). У цьому контексті міркування про теорію й практику постмодернізму можна умовно розділити на оптимістично вітальні та песимістично нігілістичні.

Чимало дослідників теорії постмодернізму схиляються до думки, що це явище – не так конкретний історичний період, як, радше, сукупність певних політичних, соціальних, культурно-історичних умов, що спричинили іншу якість думки та іншу систему оцінки. Постмодернізм, по суті, зазіхнув на місце виразника духу часу – характерного світоглядного комплексу в усіх сферах людської життєдіяльності (Piñ, 1999, pp. 246–247). Отже, постмодернізм ми розуміємо як широкий комплекс філософських переконань, різнорідних теорій, які об’єднуються постфактум у загальну систему; а у вужчому значенні постмодернізм стосується інтелектуальних і естетичних течій і практик, які відображаються у своєрідній мистецько-літературній творчості.

Варто особливо наголосити, що постмодернізм зазнав потужного впливу постструктуралістських та постфрейдистських теорій, випрацьованих, передовсім, такими провідними мислителями як Ж. Деріда, М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Барт та ін. Ці теорії похитнули основні принципи філософської думки напрацьовані попередниками, а теоретики постмодернізму успішно розвинули засади постмодерністського мислення, естетики і поезики.

Загальним принципом, який об’єднує низку суперечливих постмодерністських понять, є феномен гри. Увагу до цього феномену привернула класична праця “*Homo Ludens*” (1938) нідерландського історика культури Й. Гейзінги. Книга присвячена всеосяжній сутності поняття гри та її універсальній ролі в людській цивілізації. Погляд постмодерністів до певної міри співзвучний з міркуваннями Й. Гейзінги, що людська культура виникає й розвивається в грі та має ігровий характер (Hejzinga, 1994, p. 5). Індивідуальне й суспільне життя, історичний та культурний розвиток людства Й. Гейзінга описує в термінах гри і як гру. Водночас, як зазначає І. Ільїн: “Підкреслено іронічний, ігровий модус самовизначення, характерний для постмодерністського світовідчуття знайшов відображення не лише у художній практиці цієї течії, але й у самій стилістиці філософування на цю тему” (Piñ, 2001, p. 94). О. Коляса, яка досліджувала способи творення ігрового абсурду в постмодерністських художніх текстах, також потверджує нашу думку і говорить, що постмодерністський світогляд передбачає ігрове ставлення до дійсності, а сама гра постає художньо-естетичною домінантою, що “створює особливий ігровий простір свободи, креативності, інновацій” і, відповідно, є основним засобом постмодерністського текстотворення (Kolyasa, 2015, p. 6); тобто гра надає цілісності концептуальній і художній системі постмодернізму. О. Подмосковних, аналізуючи творчість Воннегута, Пінчона та Делілло, також розглядає ігрову категорію в літературному постмодернізмі як організуючу світоглядну систему і як основну креативну стратегію побудови художніх текстів (Podmoskovnux, 2006, p. 8). Отже, постмодерністський світогляд передбачає ігрове ставлення до дійсності, тобто гра стає моделлю поведінки і способом мислення.

Ігровий світогляд постмодернізму – це, перш за все, заперечення привілейованості певного погляду. Суть постмодерністської гри у цьому значенні зводиться до заперечення єдиного та ствердження різноманітного та відмінного.

Розмірковування про природу істини та знання є стрижневою темою для теорії постмодернізму. Уявлення про існування абсолютної об'єктивної істини як загальної всеохопної системи переконань, що схвалюється всіма людьми, з погляду постмодерністського контексту викликало чималі сумніви. У цьому сенсі, постмодернізм, головним чином, є реінтерпретацією природи істини та знання про неї. Особлива ігрова реальність (Grigancov, 2002, p. 375), отже, претендує на присвоєння онтологічного статусу (Belohlazova, 2007). Коли навколо руйнуються цінності, які так довго здавалися непорушними, то ситуація спонукає суспільство шукати підтримку не в авторитетів, до яких більше немає довіри, а єдине, що залишається, – сприймати дійсність крізь призму всеохопної іронічної гри.

У домодерні та модерні часи традиційно вважалося, що наші твердження є істинними чи хибними, якщо вони відповідають чи суперечать дійсності; тобто основним критерієм істинності була узгодженість та взаємозалежність між реальністю та нашими міркуваннями про неї. Речення є істинними, якщо вони виражають істинні твердження. Що ж робить твердження істинними? Це – факти, які позначають явища чи події, що об'єктивно існують чи насправді відбулися (Slovník ukrajyns'kojazyky: akademichnyj tlumachnyj slovník (1970–1980)). Тому дійсність робить думки істинними або хибними. Отже, правда повинна підтверджуватися прикладами з об'єктивної реальності. Відповідність очевидного факту об'єктивної реальності зумовлює істинність твердження. Відповідно, узгодженість між дійсністю та нашими думками про неї розглядається за принципом референційності.

Істина та знання мають бути тим дороговказом, яким повинні керуватися люди у своєму житті. Істина має підтверджуватися фактами, що відповідають дійсності, а також вірою в авторитет того, хто цю істину проголошував та поширював. Проте, з приходом постструктуралізму та постмодернізму, ця глибоко вкорінена в людській свідомості класична модель, заміщується певного роду “антиреалістичною” моделлю істини. Постмодерністи дотримувалися погляду про неможливість існування жодної абсолютної основи, яка закладає підвалини для зведення цінностей та знань, що призвело до усунення поняття універсальності істини й розкрило її тоталізуючу сутність. У постмодерністській критичній теорії, поняття тоталізації несе насамперед негативну конотацію. Принцип тоталізації розглядається не як “примирення” та розв'язання незгод чи суперечок методом їх включення в усеохопне ціле, а як контроль “іншого”, що не прагне миритися з цим цілим. На думку Левінаса та Фуко, “тоталізація винна в тому, що прагне чинити насильство над альтерністю іншого”.

Негативне трактування можливості існування універсальної істини, насамперед, зумовлене розчаруванням в ідеалах та цінностях Просвітництва. Під Просвітництвом розуміємо характеристику західного мислення починаючи з XVII століття, котра піддається різкій критиці з приходом постструктуралістських та постмодерністських теорій. Вихідним положенням універсальних тотальних просвітницьких ідей та ідеалів була віра в те, що “поєднання теоретичного розуму й емпіричної науки творює беззаперечне неспростовне знання, яке зумовлює політичний розвиток і соціальний прогрес” (Bennett, 2004, p. 250). Іншими словами – це віра у торжество людського розуму, та безмежність людських можливостей. Утім, проблема полягає не так у теоретичних принципах Просвітництва, як у самій практиці та наслідках. Як зазначає Т. Дочерті, просвітницьке “визвольне” знання безпосередньо стосується питання влади; внаслідок цього: “Просвітництво поводить ся з речами як диктатор

з людьми. Він їх розуміє, оскільки ними управляє. Науковець розуміє речі, оскільки може їх створювати” [Цит. за: (Docherty, 1993, р. 6)]. І далі: “Знання спрощується до технології, технології, що уможлиблює ілюзію влади та панування над природою ... Відтепер, знати – означає поневолювати” (Docherty, 1993, р. 6). На думку постмодерністів, раціональне пояснення та осмислення світу містить ідеологічне навантаження, що своєю чергою породжує неминучі репресивні наслідки для всього відмінного, інакшого, одним словом, маргінального. Адже будь-яка система поглядів, що прагне нав’язати себе як універсальну, є спробою панування однієї культури над іншими. Теоретики постмодернізму дотримувалися того погляду, що не можливо досягти однозначності в міркуваннях про істину та знання, тому для них характерний плюралізм думок.

Отже, постмодерністи, головним чином, розглядали раціональне пояснення, науковий розвиток та історичний прогрес як засоби для виправдовування всіх видів утисків (Bennett, 2004, р. 250). Це пов’язано з подіями, що відбулися в Європі в ХХ столітті. Для Західної Європи – це, перш за все, війни та Голокост, і ширше – пригнічування і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації, тобто відмінних, маргінальних, “інших”, і, отже, неповноцінних, шкідливих.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що прибічники постмодернізму прагнуть дестабілізувати, деконструювати поняття усталених істин, чи, цитуючи Ж.-Ф. Ліотара, виражають “недовіру до метанаративів” (Lyotard, 1984, р. Ххiv) західної думки, від яких залежать формування цінностей, знань та прогресивний розвиток суспільства. Великі наративи, або метанаративи – це тоталізуючий ідеологічний вплив політики, релігії, науки, етики й естетики. Ж.-Ф. Ліотар, натомість, висуває на передній план теорію “малих наративів”, які не претендують на всеохопне тлумачення, а лише містять локальні пояснення конкретних подій та явищ. Фактично, пригнічені, маргіналізовані малі наративи з приходом постмодернізму отримують право голосу.

Проблема відмінності, іншості та маргінальності посідає важливе місце в теоріях постмодерністських мислителів. Простежується закономірність: малі наративи пов’язані з широким поняттям маргінальних груп. Поняття маргінальності висувається постмодерністами як протидія тоталізуючому центру, який охоплює істину, європейську культуру, білу людину чоловічої статі. Характеристикою малих наративів, отже, є множинність, локальність та умовність. Обстоювання абсолютної істини, в традиційному значенні, є владним жестом, який дискримінує “інші” спільноти з відмінними поглядами. Така позиція пояснює причини стрімкої популярності постмодернізму серед “ієрархічно підпорядкованих” маргінальних груп. Як зазначає Л. Гатчеон, те, що споріднює, але в жодному разі не “взаємозамінює”, дискурс постмодернізму з деякими теоріями фемінізму, постколоніалізму, а також теоріями расових, етнічних та сексуальних меншин, є “зосередження уваги на відмінності, ексцентричності, зацікавлення гібридним, гетерогенним та локальним, а також інтеррогативний та деконструктивний спосіб аналізу” (Hutcheon, 2002, р. 5).

Особливої уваги в тлумаченні гри як вихідного принципу постмодерністського дискурсу заслуговують філософські концепції одного з найавторитетніших представників французького постструктуралізму Ж. Дериди. Його теорії деконструкції та децентрації мали величезний вплив на формування концептуальної цілісності поетики та естетики постмодернізму. Ж. Деріда ставить під сумнів очевидність одного з вихідних положень європейської культурної свідомості – принципу центрації, яка пронизує усі сфери розумової діяльності західної людини (Piñ, 2001, р. 71). У праці “Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук” він

сформулював та обґрунтував ідею про децентровану будову структури та принцип вільної гри означників. Одна з головних тез Ж. Дериди полягає в тому, що центр, організовуючи структуру й перебуваючи всередині структури, сам уникає структурності (Derida, 2002, p. 617). На думку філософа, центр парадоксально знаходиться як всередині структури, так і поза нею. Звідси випливає, що центр не є центром. Для Ж. Дериди центр – це вигадка, фікція.

Принцип деконструкції Ж. Дериди виходить з принципу руйнування традиційної бінарної опозиції, позбавляючи як означник так і означуване центральної ролі. Ж. Дериди намагається уникнути мислення категоріями протилежностей з допомогою спеціальної розробленої концепції “розрізнення”. Розрізнення для нього – “не просто знищення чи примирення протилежностей, а їх одночасне співіснування...” (P’in, 1996, p. 26). Філософ обстоє думку про те, що означник відсилає не до референта в об’єктивному зовнішньому світі, а до інших означників. Мова, на думку Ж. Дериди, – це система відмінностей, вільна гра означників, які завжди взаємно “відсилають” до елементів один одного та містять “сліди” один одного. Це зумовлює і водночас до нескінченності розширює гру значень та гру значеннями. Критикуючи традиційну бінарну опозицію, Ж. Дериди привертає увагу не до взаємозаперечення, взаємовиключення її елементів, а до їхньої взаємодії за принципом вільної гри означників. Ж. Дериди, відповідно, демонструє умовність характеру традиційних понять західного суспільства. Філософ намагається довести фіктивність західної “логоцентричної” системи, що зводить все до поняття “трансцендентального означуваного”, під яким розуміє “намір нав’язати впорядкованість та значення, всьому, про що думає людина” (P’in, 2001, p. 32).

З літературознавчого погляду проблему децентрації можна розглядати крізь призму децентрованого тексту та децентрованого суб’єкта. У постмодерну добу характерною рисою стосунків між мистецтвом та його значенням є ліквідація однозначності – “тепер ці стосунки є суто ігровими. Зрівнюючи у правах дійсне та вигадане, гра зумовлює ситуацію необмеженої кількості значень мистецьких творів” [Цит. за: (P’in, 2001, p. 73).

Як уже зазначалося, постмодернізм відмовляється від теорії референційності. Теоретики постструктуралізму та постмодернізму обґрунтовують думку про те, що мова є ненадійним посередником між людиною та її пізнанням світу. Отже, міркування, що мова пасивно відображає закономірності об’єктивного світу ставиться постмодерністами під великий сумнів. Реальність не є безпосередньо даною людині, а правда про неї є “випадковим” породженням мови, що виражає традиційні цінності, вмуровані в суспільні лінгвістичні практики. Це пояснює, чому письменники постмодерністи відмовляються від принципу мімезису в літературі. Вони трансформують, перекроюють традиційні форми реалістичного письма, що відсилають до впорядкованої дійсності. “Світ не можливо зобразити, – говорить П. Во, – в літературних творах можливо зобразити дискурси цього світу” (Waugh, 2001, p. 4). П. Во, однак, наголошує, що постмодерністська література не заперечує і не відмовляється від дійсності, вона, насамперед, “переглядає традиційні умовності реалістичної літератури з метою виявлення того факту, що як художня проза створює свої літературні світи, так само і наша повсякденність сконструйована, тобто “написана”” (Waugh, 2001, pp. 18–19). Отже, те, що ми сприймаємо як дійсність, створюється подібно до того, як письменник створює літературний твір. Наша повсякденність не втрачає значення, але її зображення через соціальні та культурні коди набуває більш філософського чи, навіть, “міфічного” значення (Waugh, 2001, p. 16). Такого роду міркування співзвучні з поглядами іншого провідного теоретика постмодернізму – канадського літературознавця Л. Гатчеон. Вона говорить, що постмодернізм не заперечує

існування минулого чи історії, але наголошує, що “знати” про минуле ми можемо лише через тексти про нього (Hutcheon, 1988, р. 1268). Теперішнє і минуле презентуються як безповоротно текстуалізовані. Звідси затерте гасло постмодернізму, що ми знаємо світ через тексти про нього. Те, що історична наука втратила свій упривілейований статус “постачальника” істини, зовсім не означає, вважає канадська дослідниця, що історія, як наука яка фіксує минуле, втратила свою цінність, просто “переглядаються” самі умови цінності (Hutcheon, 1988, р. 129).

Постмодернізм виносить на передній план відносність знання, правди, моральності, лінгвістичного значення і дійсності загалом. На думку постмодерністів вище згадане є соціальними конструкціями, творіннями лінгвістичних практик, що зумовлюються певним культурно-історичним контекстом, тобто стосуються конкретних соціальних груп, які поділяють певний наратив, і, отже, не є абсолютними.

Однією з інтегральних ідей теорії постмодернізму та ігрового ставлення до дійсності є концепція тексту і текстуальності. Мова йде, передусім, про новий поворот у розумінні тексту, який є неоднорідним, багатозначним і відкритим; він долучається до інших текстів і з них же формується, а сама реальність набуває текстологічного характеру. Ж. Деріда твердить, що нічого не існує поза текстом, який формується певною історичною свідомістю, що визначає межі інтерпретації. Наш світ сконструйований як множинність різнорідних текстів, а людина перебуває всередині цього тексту. Це положення стало основою постмодерністської поетики, втілившись в один з облюбованих постмодерністами образ світу як безкінечної бібліотеки. Розвиваючи поняття текстуальності, постмодерністи сприймають наш світ як суміш текстів й інтертекстів.

Ідея текстуальності актуалізується в літературній творчості в зв'язку з переоцінкою традиційних концепцій автора та літературного твору. Сумніву піддається ідея тексту як автономної сутності (постмодерністський текст – це суміш інтертекстів), а ідея автора децентрується та деконструюється. Концепція “смерті Автора”, розроблена Р. Бартом в однойменному есе, метафорично засвідчує незалежність літературного тексту від будь-яких обмежень накладених авторитетом автора твору. Позбавлений авторитету, автор переміщується на периферію. Постмодерністські митці відмовляються від “мрійливих уявлень” про суб’єктивність та креативність, а літературні твори більше не розглядаються як унікальні – “твір стає частиною вихідного дискурсу, із якого кожен текст черпає значення” (Hutcheon, 1988, р. 126). Тобто, дискурси постмодернізму формуються інтертекстами “світу” і мистецтва (Hutcheon, 1988, pp. 127–133). Ігрова модель художнього постмодерного світу, таким чином, – це “розрив з будь-яким контекстом, породження безкінечної множинності нових контекстів методами, що не знають меж” [Цит. за: (Hutcheon, 1988, р. 127)]. Ідея текстуальності ставить під сумнів усталені поняття про цілісність літературного твору, що включає як ідею авторства, так і можливості фінальної інтерпретації. Читач постмодерністського тексту отримує роль активного гравця (Waugh, 2001, р. 43).

Варто також зауважити, що для успішного декодування сучасна постмодерністська література вимагає відповідного “підготовленого” читача. З іншого боку, необхідним є також певний рівень впізнаваності в літературі та мистецтві загалом, оскільки незрозуміла високоінтелектуальна література для “обраних” зазнає неминучого провалу у споживацькому світі. І якщо відкинути думку про “мистецтво заради мистецтва”, та згадати про “хліб насущний” (бо кожен автор прагне, щоб його книги купували), то слід зазначити, що є ще одна якісна характеристика постмодерністської гри – поєднання масового та елітарного мистецтва. 3

філософського погляду саме бінарне протиставлення низькопробного / високого мистецтва деконструюється постмодерністами як заперечення будь-якої ієрархії.

Твердження про текстуальну природу світу і людини дає підстави вважати, що світ піддається лише літературно-художньому осмисленню. Справді, постструктуралісти розвивали свої теоретичні ідеї вдаючись до аналізу літературних творів. Розпочався процес поширення цього аналізу на інші галузі, що, передусім, призвело до розмивання кордонів між мистецтвом, філософією та наукою. Літературознавство перестало бути наукою лише про літературу, трансформувавшись у спосіб філософування, і стало інтердисциплінарним поняттям. Мова насамперед йде про особливу манеру письма, “метафоричну есеїстку” (Piñ, 1999, p. 256), чи характерне “поетичне мислення”. Цю концепцію випрацював М. Гайдеггер, який для розкриття змісту суджень вдавався до літературно-художніх засобів, а не логічно обґрунтованої аргументації (Piñ, 1999, p. 256). Згодом, уявлення про поетичну, метафоричну, і, отже, ігрову природу мови стало одним з постулатів постмодерністської поетики та естетики з їхнім вихідним положенням про неминучу художність будь-якого мислення.

Фактично, “постмодерністський дискурс розглядає всі рівні мови, референційності та значення як тропічні” (Vinkvista, 2003, p. 437). Тобто, якщо значення залежить від ряду означників, що “передають значення та цінність через систему відмінностей, то означник функціонує або метафорично (знак асоціативний і поділяє щось із іншим знаком), або метонімічно (знак почасти вказує на інший знак)” (Vinkvista, 2003, p. 437). Означники вказують лише один на одного, так само як тропи створюють значення, спираючись на “асоціативну спорідненість, ... або через заміну термінів чи ідей” (Vinkvista, 2003, p. 437). “Історія метафізики, на думку Дериди, як і вся історія Заходу, – це історія метафор і метонімії” (Deleuze, 2002, p. 618). Отже, в постмодерністському дискурсі сама мова осмислюється як троп.

Важливу роль у розробці концепції метафоричності мови відіграв Ж. Деріда. Доказом цього слугує манера його письма та методика аналізу текстів. Для Ж. Дериди важливо було затерти традиційні межі ієрархічного протиставлення “серйозної” літератури (філософії, історії, науки) і літератури “несерйозної”, заснованої на фіктивності, тобто художньої літератури (Piñ, 2001, p. 234). Іншими словами, не має сенсу сам принцип бінарного розділення “серйозної” та “несерйозної” мови, тому, що традиційні істини та форми знання, як вже зазначалося вище, є штучно сконструйованими, отже фіктивними; до того ж мова переповнена натяками, метафорами та асоціаціями.

Ще одним вихідним положенням філософії постмодернізму та ігрової концепції в постмодерністському мистецтві є поняття ризоми. Цей термін запозичений з ботаніки і запроваджений до критичного словника Ж. Делезом та Ф. Гваттарі, розвивається в однойменній книзі. Вони використали метафору ризоми-кореневища для протиставлення її метафорі дерева, як ієрархічної упорядкованої структури, що розвивається через бінарну опозицію. Згідно з Ж. Делезом і Ф. Гваттарі, ризома не має ні початку, ні кінця. Ризома – це система, у якій все безнадійно переплутано, вона не має центру-основи, тому в ній панує тотальна рівноправність гетерогенних частин, сила яких полягає у їхній потенційній безкінечності. На думку філософів, ризома – це поверхня без глибини, що виражає фундаментальне прагнення постмодерністів зруйнувати традиційні уявлення про зцентровану і замкнену структуру. Спільним для таких традиційних структур є характерна спорідненість з “глибиною”, яка в контексті західноєвропейської думки метафорично репрезентує розгортання лінійної процесуальності та значення (Grisanov, 2002, p. 883). Можна провести паралелі між відкритістю

системи і, як результат, неможливістю фінальної інтерпретації та “садом з розгалуженими стежками” Х. Л. Борхеса, і з “лабіринтом” У. Еко, що містять безмежну кількість варіантів для наступного кроку. Постмодерністська текстова реальність – це ризом, що не визнає впорядкованості та незмінності, але переживається як сітка множинних реальностей (Waugh, 2001, р. 52). Рух по такій постмодерністській реальності, на думку П. Во, означає переміщення з однієї реальності в іншу (Waugh, 2001, р. 52).

Прикметним для постмодерністської естетики та поезики було те, що предметом своєї гри митці-постмодерністи обрали всю культуру й історію людської цивілізації. Становлення постмодернізму стосується не лише соціально-політичних процесів Західного суспільства. У мистецтві та літературі – це принципове розхитування догм і стереотипів, виникнення відмінних підходів до художньо-літературної діяльності. Попередники модерністи створювали нове, досі не бачене, однак така плідна творча діяльність призвела, за словами Дж. Барта, до “виснаження літератури”. Під цим терміном мається на увазі передусім “виснаження” естетики високого модернізму (Koval', 2000, р. 14). В часи, коли все вже сказано, складно бути оригінальним, а створення нового виявляється проблематичним. Вихід з такого становища Барт вбачає в іронічному “обігруванні” постмодерністами старих зразків (Koval', 2000, р. 14). У контексті постмодернізму прийом “обігрування” набуває особливого значення. На думку Л. Гатчеон у пародіюванні історичних традицій полягає новизна постмодернізму. Вдаючись до іронії та пародії переглядаються традиційні умовності реалістичної дійсності “не потрапляючи в пастку ностальгії й антикварності” (Malpas, 2006, р. 117). “Інтертекстуальна пародійність», стверджує Л. Гатчеон, є одним з вирішальних способів розширення текстових можливостей. Характеризуючи постмодерністське мистецтво, більше говорять не про його новизну, а про оригінальність, яка полягає у модифікації старого, вже сказаного, відповідно основний наголос робиться на демонстрацію інтертекстуальності й цитування.

Узагальнюючи, зазначимо, що гра, “одночасно складна та вишукана” (Waugh, 2001, р. 34), притаманна усій літературній творчості, а особливо її постмодерністській течії. Гра також є визначальним аспектом суспільства постмодерністської доби: “кожен з нас “грає” у свою власну реальність” (Waugh, 2001, р. 35).

У постмодерністській концепції літератури відбувається зсув від величних тем та великих письменників до ігрових текстів та майстерних комбінацій. У таких текстах значення має не результат, тобто завершення, закриття, а процес у різних формах та вираженнях. Постмодернізм часто критикують за відсутність морально-дидактичних принципів, звинувачують, що він не має “нічого святого”. Але ж пошуки єдиного морального принципу виявляються безмістовними, оскільки для постмодерністів не існує єдиної етичної системи. Постмодерністи обґрунтовують думку про відносність моралі, тобто суб'єктивний характер моральних цінностей, що змінюються відповідно до культури й історичного періоду.

Усі суперечки навколо постмодернізму можна звести до однієї фундаментальної проблеми – зв'язок мовної сфери зі сферою реальності. У цьому контексті доречною була б метафора дзеркала: якщо реалізм намагався відтворити світ дзеркально, тобто референційно, то відображення світу постмодерністами, скоріше, нагадує розбите дзеркало – поверхню з безлічі фрагментів, кожен з яких своєрідно відображає дійсність.

Попри те, що постмодернізм вважають філософією “дедалі роздрібненішого і варіативнішого світу, світу плинного і нестійкого, тобто світу, де не може бути абсолютних – і, отже, непорушних – вимірів, а відтак і неспростовних суджень” (Sytuacija postmodernizmu v Ukraїni: kruhlyj stil), чимало критиків дорікають постмодернізмові саме за те, що він імперативно нав'язує таку загальну ідею, що

суперечить його основним принципам. Проте ми схильні підтримати погляд Ільїна, який говорить, що “постмодерном намагаються пояснити весь сучасний світ, замість того, щоб із своєрідності цього світу вивести постмодернізм як одну із його тенденцій та можливостей” (П'ін, 1996, р. 202). Теорію постмодернізму варто розглядати з погляду множинності підходів, адже спроби описати його як набір послідовних і зв'язних пояснювальних теорій неминуче зазнає краху. Для послідовників основних засад постмодерністського мистецтва полеміка з приводу протиставлення абсолютного та відносного, об'єктивного та суб'єктивного виявляється недоцільною чи, навіть, абсурдною. Постмодернізм – це еkleктика, гібридицація, ризома, парадокс. Постмодерністська гра – це радикальна інтертекстуальність, яка змішує та переплутує норми, жанри, розбиває кордони між високим та низьким мистецтвом, між серйозним і легковажним.

References

- Belohlazova, L. A. (2007). *Igra kak fenomen bytija (Game as a phenomenon of existence): avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. filoz. nauk: spec. 09.00.01 «Ontologija i teorija poznaniya»*. Voronezh: Voronezhskij hos. un-t.
- Bennett, A. (2004). *An introduction to literature, criticism and theory*. Harlow: Pearson Longman.
- Derida, Z. (2002). *Struktura, znak i hra u diskursi humanitarnyx nauk (Structure, sign and game in humanities' discourse)*. In *Slovo. Znak. Diskurs. Antologiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st.* (pp. 617–632). Lviv: Litopys.
- Docherty, T. (1993). *Postmodernism: a Reader*. New York: Columbia University Press.
- Goloborodova, T. N. (2000). *Fenomen igry v kul'ture postmodernizma: problemy filozofskogo analiza (The phenomenon of game in postmodernist culture): avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. filoz. nauk: spec. 09.00.13 «Filozofskaja antropologija i filozofija kul'tury»*. Barnaul.
- Gricanov, A. A. (Ed.). (2002). *Istorija filozofii: jenciklopedija (History of philosophy: encyclopedia)*. Minsk: Interpresservis: Knizhnyj dom.
- Hejzinga, J. (1994). *Homo Ludens*. (O. Mokrovol's'kyj, Trans.) Kyiv: Osnovy.
- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York: Routledge.
- Hutcheon, L. (2002). *Postmodern afterthoughts*. *Wascana review of contemporary poetry and short fiction*(37.1), pp. 5-12.
- П'ін, І. П. (1996). *Poststrukturalizm. Deonstruktivism. Postmodernizm*. Moscow: Intrada.
- П'ін, І. П. (Ed.). (1999). *Sovremennoe zarubezhnoe literaturovedenie (strany Zapadnoj Evropy i SShA): koncepcii, shkoly, terminy: jenciklopedicheskij spravocnik*. Moscow: Intrada.
- П'ін, І. П. (2001). *Postmodernizm: slovar' terminov (Postmodernism: a glossary)*. Moscow: Intrada-INION.
- Kolyasa, O. V. (2015). *Stylistychni ta kohnityvno-semantychni mexanizmy tvorennja ihrovoho absurdu v anhlomovnomu fentezijnomu opovidanni: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenya kand. filol. nauk: spec. 10.02.04 «Hermans'ki movy»*. Odesa.
- Koval', M. R. (2000). *Dzhon Bart yak interpretator postmodernizmu (John Bart as a postmodernist interpreter)*. *Slovo i chas*(6), pp. 13–17.
- Liotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Malpas, S. (Ed.). (2006). *The Routledge companion to critical theory*. London; New York: Routledge.

- Podmoskovnyx, O. L. (2006). *Hra yak kreatyvna katehoriya v romanax K. Vonnehuta, T. Pinchona, D. DeLillo: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spec. 10.01.04 «Literatura zarubizhnyx krayin»*. Dnipropetrovs'k.
- Slovník ukrajyns'koyi movy: akademichnyj tłumachnyj slovník (1970–1980) (Ukrainian Dictionary). (n.d.). Retrieved from <http://sum.in.ua>
- Sytuaciya postmodernizmu v Ukraini: kruhlyj stil . (n.d.). Retrieved from <http://www.ktm.ukma.edu.ua>
- Vinkvista, C. (Ed.). (2003). *Encyklopediya postmodernizmu (Encyclopedia of postmodernism)*. (V. Shovkun, Trans.) Kyiv: Osnovy.
- Waugh, P. (2001). *Metafiction: the theory and practice of self-conscious fiction*. New York; London: Routledge.

THE THEORETICAL PRINCIPLES OF THE PLAYFUL NATURE OF POSTMODERNIST TEXT AS A PHENOMENON OF POSTMODERN CULTURE

Oksana Klos

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
svitlit@franko.lviv.ua*

The article analyses the theoretical principles that have had direct influence on the playful nature of postmodernist text. Postmodernism is considered to be a controversial art style in culture and literature causing ambivalent attitude of both critics and readers. Postmodernism has developed its theoretical basis under the great influence of post-structuralist and post-Freudian theories. Play is considered as a universal category that brings together contradictory ideas in postmodernism. The paper expounds the connection between the postmodernist worldview that implies a playful attitude towards reality and a specific playful creation of postmodernist texts. The playful worldview is understood as incredulity towards the authorities and deconstruction of the notions of fixed truths and knowledge. The characteristic feature of postmodernist main tenets is pluralism. Special attention is paid to the problem of difference and marginality, which are plural, local and relative as well as to the influence of deconstruction and decentration theories on the formation of conceptual integrity of postmodern poetics and esthetics. The article also focuses on the analysis of the text and textuality concepts. The idea about the textual nature of both the world and the human being is explained in detail, which makes it possible to understand the world from the literary and artistic points of view involving a perpetual free play of signifiers. In the broad sense, postmodernism brings forward the idea of relativity of knowledge, truth, morality, meaning and reality in general.

Keywords: postmodernism, play, worldview, text, textuality, marginality, metaphor, decentration.